

Поема

Посвященіє

Думи мої молодії —
Понурії діти,
І ви мене покинули!..
Пустку натопити
Нема кому... Остався я,
Та не сиротою,
А з тобою, молодою,
Раю мій, покою,
Моя зоре досвітня,
Єдина думо
Пречистая!.. Ти витаєш...
Як у того Нуми
Тая німфа Егерія¹,—
Так ти, моя зоре,
Просіяєш надо мною,
Ніби заговориш,
Усмінешся... Дивлюся я —
Нічого не бачу...
Прокинувся... серце плаче —
І очі заплачуть.
Спасибі, зіронько!..
Минає
Неясний день мій; вже смеркає;
Над головою вже несе
Свою неклепаную косу
Косар непевний... Мовчки скосить,
А там — і слід мій занесе
Холодний вітер... Все минає!..
Згадаєш, може, молодая,
Вилиту сльозами
Мою думу і тихими,
Тихими речами
Проговориш: «Я любила
його на сім світі
Й на тім світі любитиму...»
О мій тихий світе,

Моя зоре вечірня!
Я буду витати
Коло тебе і за тебе
Господа благати!
Той блукає за морями,
Світ переходжає,
Долі-доленьки шукає —?
Немає, немає...
Мов умерла; а той рветься
З усієї сили -
За долею... от-от догнав
І — бебех в могилу!
А в іншого сіромахи
Ні хати, ні поля,
Тільки торба, а з торбини
Виглядає доля,
Мов дитинка; а він її
Лає, проклинає
І за чвертку закладає —>
Ні, не покидає!
Як реп'ях той, учепиться
За латані поли
Та й збирає колосочки
На чужому полі,
А там — снопи, а там — скирти,
А там — у палатах
Сидить собі сіромаха,
Мов у своїй хаті.
Такая-то доля тая,
Хоч і не шукайте:
Кого схоче — сама найде,
У колисці найде.
Ще на Україні веселі
І вольнії пишались села
Тойді, як праведно жили
Старий козак і діток двоє...
Ще за гетьманщини старої
Давно се діялось колись.
Так, коло полудня, в неділю,
Та на зелених ще й святках,
Під хатою в сорочці білій
Сидів, з бандурою в руках,
Старий козак.
«І так і сяк!
(Старий міркує, розмовляє).
І треба б,— каже,— й трохи шкода.

А треба буде: два-три года
Нехай по світу погуляє
Та сам своєї пошукає,
Як я шукав колись... Ярино!
А де Степан?». — «А он під тином
Неначе вкопаний стоїть».
«А я й не бачу! А ідіть
Лишень сюда, та йдіть обое...
Ануге, діти, отакої!»
І вшварив по струнах.
Старий грає, а Ярина
З Степаном танцює;
Старий грає, примовляє,
Ногами тупцює:

«Якби мені лиха та лиха,
Якби мені свекрівонька тиха.
Якби мені чоловік молодий,
До другої не ходив, не любив.
Ой гоп, чики-чики,
Та червоні черевики,
Та троїсті музики,
Од віку до віку
Я любила б чоловіка!
Ой гоп, заходивсь,
Зробив хату, оженивсь,
І піч затопив,
І вечерять наварив».

«Ануге, діти, отакої!»
І старий піднявся,
Як ударить, як ушкварить,
Аж у боки взявся.

«Чи так, чи не так,
Уродив пастернак,
А петрушку
Криши в юшку —
Буде смак, буде смак!
Ой так, таки-так,

Оженився козак,
Кинув хату
І кімнату
Та й потяг у байрак».
«Ні, не така вже, підтопталась
Стара моя сила,
Утомився... А все це ви
Так розворушили.
О бодай вас! Що то літа?
Ні, вже не до ладу...
Минулося. Іди лишень
Полудновать лагодь.
Гуляючи, як той казав,
Шматок хліба з'їсти.
Іди ж, доню... А ти, сину,
Послухаеш вісти.
Сідай лишень. Як убили
Твого батька Йвана
В Шляхетчині, то ти ще був
Маленьким, Степане.
Ще й не лазив». — «То я не син?
Я чужий вам, тату?»
«Та не чужий, стривай лишень.
От умерла й мати,
Таки твоя, а я й кажу
Покойній Марині,
Моїй жінці: «А що, — кажу, —
Возьмем за дитину?»
Тебе б оце. «Добре, — каже
Покойна Марина, —
Чому не взять?» Взяти тебе
Ми та й спарували
З Яриночкою докупи...
А тепер осталося
Ось що робить. Ти на літі,
І Ярина зріє.
Треба буде людей шукать
Та що-небудь діять.
Як ти скажеш?» — «Я не знаю,
Бо я думав тее...»
«Що Ярина сестра тобі?
А воно не тее,
Воно просто, любітеся,
Та й з богом до шлюбу.
А поки що, треба буде
І на чужі люде

Подивитись, як там живуть,
Чи орють,
Чи не на ораному сіють,
А просто жнуть
І немолоченее віють,
Та як і мелють, і їдять —
Все треба знать.
Так от як, друже, треба в люде
На рік, на два піти
У наймити;
Тойді й побачимо, що буде.
Бо хто не вміє заробить,
То той не вмітиме й пожить[^]
А ти як думаєш, небоже?
Не думай, коли хочеш знать,
Де лучче лихом торгувать,
Іди ти в Січ. Як бог поможе,
Там наїсися всіх хлібів,
Я їх чимало попоїв,
І досі нудно, як згадаю!
Коли здобудеш — принесеш,
А коли згубиш — поживеш
Мое добро, то хоч звичаю
Козацького наберешся
Та побачиш світа,
Не такого, як у бурсі²,
А живі мисліте³
З товариством прочитаєш,
Та по-молодечи
Будеш богу молитися,
А не по-чернечи
Харамаркать. Отак, сину;
Помолившись богу,
Осідлаєм буланого,
Та й гайда в дорогу!
Ходім лишень полудновать.
Чи ти вже, Ярино,
Змайструвала нам що-небудь?
Отаке-то, сину...»
«Уже, таточку!» — озвалась
Із хати Ярина.

Не їється, не п'ється, і серце не б'ється,
І очі не бачать, не чуть голови!

Замість шматка хліба за кухоль береться.
Дивиться Ярина та нишком сміється.
«Що се йому стало? Ні їсти, ні пити
Нічого не хоче! Чи не занедужав?»
«Братику Степане, що в тебе болить?»
Ярина питає. Старому байдуже,
Нібито й не чує. «Чи жать, чи не жать,
А сіяти треба,— старий промовляє
Нібито до себе.— Анумо вставать,
До вечерні, може, ще пошкандибаю.
А ти, Степане, ляжеш спати,
Бо завтра рано треба встать
Та коня сідлати».

«Степаночку, голубчику
Чого се ти плачеш?
Усміхнися, подивися,
Хіба ти не бачиш,
Що й я плачу? Розсердився
Бог знає на кого
Та й зо мною не говорить.
Утечу, ей-богу,
Та й сховаюсь у бур'яні...
Скажи-бо, Степане,
Може, й справді нездужаєш?
Я зілля достану,
Я побіжу за бабою...
Може, це з пристріту?»
«Ні, Ярино, моє серце,
Мій рожевий квіте!
Я не брат тобі, Ярино,
Я завтра покину
Тебе й батька, на чужині
Де-небудь загину,
А ти мене й не згадаєш,
Забудеш, Ярино,
Свого брата...» — «Схаменися!
Ей-богу, з пристріту!
Я не сестра? Хто ж оце я?
О боже мій, світе!
Що тут діять? Батька нема,
А він занедужав,
Та ще й умре. О боже мій!
А йому байдуже,

Мов сміється. Степаночку,
Хіба ти не знаєш,
Що без тебе і таточка,
І мене не стане?»
«Ні, Ярино, я не кину,
А тільки поїду
Недалеко. А на той рік
Я до вас приїду
З старостами — за тобою
Та за рушниками...
Чи подаєш?» — «Та цур тобі
З тими старостами,
Ще й жартує!» — «Не жартую,
Єй-богу, Ярино,
Не жартую!..» — «Та це й справді
Ти завтра покинеш
Мене й батька? Не жартуєш?
Скажи-бо, Степане,
Хіба й справді не сестра я?»
«Ні, моє кохання,
Моє серце!» — «Боже ж ти мій!
Чому я не знала?
Була б тебе не любила
І не цілувала...
Ой, ой! сором! Геть од мене!
Пусти мене! Бачиш,
Який добрий! Та пусти-бо!
Єй-богу, заплачу».
І заплакала Ярина,
Як тая дитина.
І крізь сльози промовляла:
«Покине! покине!»

Як той явір над водою,
Степан похилився,
Щирі сльози козацькії
В серці запеклися,
Мов у пеклі. А Ярина
То клене, то просить,
То замовкне, подивиться,
І знов заголосить.
Незчулися, як смерклося;
І сестру, і брата,
Ніби скованих докупи,

Застав батько в хаті.
І світ настав, а Ярині
Не спиться,— ридає.
Уже Степан із криниці
Коня напуває.
Й вона з відрами побігла —
Ніби за водою
До криниці. А тим часом
Запорозьку зброю
Старий виніс із комори,
Дивиться, радіє,
Приміряє, ніби знову
Старий молодіє.
Та й заплакав. «Зброє моя,
Зброє золотая!..
Літа мої молодії,
Сило молодая!
Послужи, моя ти зброє,
Молодій ще силі,
Послужи йому так щиро,
Як мені служила!»

Вернулися од криниці,
І Степан сідлає
Коня, свого товариша,
И жупан надіває.
А Ярина дає зброю,
На порозі стоя;
Степан її надіває,
Та плачуть обое.
І шаблюка мов гадюка,
Й ратище-дрючина,
И самопал семип'яденний
Повис за плечима.
Аж зомліла, як узріла;
І старий заплакав,
Як побачив на коневі
Такого юнака.
Веде коня за поводи
Та плаче Ярина;
Старий батько іде рядом,
Научає сина:
Як у війську пробувати,
Старшин шанувати,

Товариство поважати,
В табор не ховатись.
«Нехай тебе бог заступить!»
Як за селом стали,
Сказав батько, та всі трое
Разом заридали.
Степан гукнув, і курява
Шляхом піднялася.
«Не барися, мій синочку,
Швидше повертайся!» —
Сказав старий. А Ярина,
Мов тая ялина
При долині, похилилась...
Мовчала Ярина.
Тільки сльози утирає,
На шлях поглядає;
Із куряви щось вигляне
І знов пропадає;
Ніби шапка через поле
Котиться, чорніє,
Пропадає, мошечкою
Тільки-тільки мріє,
Та й пропало. Довго, довго
Стояла Ярина
Та дивилась, чи не вирне
Знову комашина
Із куряви. Не вирнула —
Пропала! І знову
Заплакала Яриночка
Та й пішла додому.

Минають дні, минає літо,
Настала осінь, шелестить
Пожовкле листя, мов убитий
Старий під хатою сидить,—
Дочка нездужає Ярина;
Його єдина дитина
Покинуть хоче. З ким дожить,
Добити віку вікового?
Згадав Степана молодого,
Згадав свої благі літа,
Згадав та й заплакав
Багатий сивий сирота.
«В твоїх руках все на світі,

Твоя всюди воля І
Нехай буде так, як хочеш,
Така моя доля»,—
Старий вимовив і нишком
Богу помолився;
Та й пішов собі з-під хати
В садок походити.

І барвінком, і рутою,
І рястом квітчає
Весна землю, мов дівчину
В зеленому гаї;
І сонечко серед неба
Опинилось-стало.
Мов жених той молодую,
Землю оглядало,
І Ярина вийшла з хати
На світ божий глянуть,
Ледве вийшла; усміхнеться,
То піде, то стане,
Розглядає, дивується,
Та любо, та тихо,
Ніби вчора народилась...
А лютеє лихо
В самім серці ворухнулось
І світ запалило.
Як билина підкошена,
Ярина схилилась;
Як з квіточки роса вранці,
Сльози полилися.
Старий батько коло неї,
Як дуб, похилився.

Одужала Яриночка,
Ідуть люде в Київ
Та в Почаїв ⁴ помолитись,—
І вона йде з ними.

У Києві великому
Всіх святих благала;

У Межигорського Спаса⁵
Тричі причащалась; У Почаєві святому
Ридала-молилась,
Щоб Степан той, доля тая
їй хоча приснилась.
Не приснилась. Вернулася,
Знову забіліла
Зима біла. За зимою
Знов зазеленіла
Весна божа. Вийшла з хати
На світ дивуватись
Яриночка, та не бога
Святого благати,
А нищечком у ворожки
Про його спитати.

І ворожка ворожила,
Пристріт замовляла,
Талан-долю та весілля
З воску виливала.
«Он, бачиш, кінь осідланий
Тупає ногою
Під козаком; а онде йде
Дідусь з бородою
Аж до колін. Ото гроші;
Якби догадався
Козак отой злякать діда.
Злякав та й сховався
За могилу, лічить гроші;
А он знову шляхом
Козак іде, ніби старець,
То, бач, ради страху,
Щоб ляхи або татаре
іЧасом не спіткали».
І радесенька Ярина
Додому верталась.

Уже третій, і четвертий,
І п'ятий минає
Немалий рік, а Степана
Немає, немає.
І стежечка-доріжечка,

Яром та горою
Утоптана до ворожки,
Поросла травою.
Нема його. У черниці
Косу розплітає
Безталанна, коло неї
Падає, благає
Старий батько, хоч літечко,
Хоч Петра діждати⁶,
Хоч зеленої неділі...
Діждались, і хату
Уквітчали гарнесенько,
І в сорочках білих,
Невеселі, мов сироти,
Під хатою сіли.
Сидять собі та сумують,
Слухають... щось грає,
Мов на кобзі, на улиці
І ніби співає.

ДУМА

У неділю вранці-рано
Синє море грало,
Товариство кошового
На раді прохало:
«Благослови, отамане,
Байдаки⁷ спускати,
Та за Тендер⁸погуляти,
Турка пошукати».
Чайки⁹ і байдаки спускали,
Гарматами риштовали,
З Дніпрового гирла широкого впливали,
Серед ночі темної
На морі синьому
За островом Тендером потопали,
Пропадали.
Один потопає,
Другий виринає,
Козацтву-товариству із синьої хвилі рукою махає
І зично гукає:
«Нехай вам, панове товариство, бог допомагає!»
І в синій хвилі потопає,
Пропадає.

Тільки три чайки, слава богу,
Отамана курінного,
Сироти Степана молодого,
Синє море не втопило,
А в турецьку землю агарянську¹⁰.
Без кормиг прибило.
Тойді сироту Степана,
Козака лейстрового¹¹,
Отамана молодого,
Турки-яничари ловили,
З гармати гримали,
В кайдани кували,
В тяжкую неволю завдавали.
Ой Спасе наш Межигорський,
Чудотворний Спасе,
І лютому ворогові
Не допусти впасти
В турецькую землю, в тяжкую неволюї
Там кайдани по три пуда,
Отаманам по чотири,
І світа божого не бачать, не знають,
Під землею камень ламають,
Без сповіді святої умирають,
Як собаки, здихають.
І згадав сирота Степан в неволі
Свою далеку Україну,
Нерідного батька старого,
І коника вороного,
І нерідную сестру Ярину.
Плаче-ридає,
До бога руки здіймає,
Кайдани ламає,
Утікає на вольную волю...
Уже на третьому полю
Турки-яничари догнали,
До стовпа в'язали,
Очі виймали,
Гарячим залізом випікали,
В кайдани кували,
В тюрму посадили
Та й замуrowали.

Отак на улиці під тином
Ще молодий кобзар стояв

І про невольника співав,
За тином слухала Ярина —
І не дослухала, упала.
«Степаночку! Степаночку! —
Кричала, ридала.—
Степаночку, моє серце!
Де ж це ти барився?
Тату! Тату! ідіть сюда,
Ідіть подивітись».
Прийшов старий, розглядає,
І свого Степана
Не пізнає, таке з його
Зробили кайдани.
«Сину ти мій безталанний!
Моя ти дитино!
Де ти в світі погибаєш,
Сину мій єдиний?»»

Плаче старий та ридає,
Й Степан.сліпий плаче
Невидющими очима,
Мов сонце побачив.
І беруть його під руки, .
І ведуть у хату.
І вітає Яриночка,
Мов рідного брата.
І голову йому змила,
І ноги умила,
І в сорочці тонкій білій
За стіл посадила,
Годувала, напувала,
Положила спати
У кімнаті і тихенько
Вийшла з батьком з хати.

Через тиждень без старостів
За Степана свата
Старий свою Яриночку.
І Ярина в хаті.
«Ні, не треба, мій таточку,
Не треба, Ярино,—
Степан каже.— Я загинув,

Навіки загинув!
За що ж свої молодії
Ти літа погубиш
За калікою?.. Ярино!
Насміються люде,
І бог святий покарає
І прожене долю
З цієї хати веселої
На чужее поле.
Ні, Ярино, бог не кине
І найде дружину;
А я піду в Запорожжя,
Там я не загину,
Нагодують». — «Ні, Степане,
Моя ти дитино!
І господь тебе покине,
Як ти нас покинеш».
«Оставайся, Степаночку;
Коли не хоч братись,
То так будем: я сестрою,
А ти будеш братом
І дітьми йому обоє,
Батькові старому.
Не йди од нас, Степаночку,
Не кидай нас знову.
Не покинеш?» — «Ні, Ярино!»
І Степан остався.
Зрадів старий, мов маленький,
Аж за кобзу взявся,
Хотів вшварить метелицю
З усієї сили,
Та не вшварив... під хатою
Усі троє сіли.

«Розкажи ж ти нам, Степане,
Про свою недолю,
Бо й я таки гуляв колись
В турецькій неволі».

«Отож мене, вже сліпого,
На світ випускали
З товариством. Товариство

На Січ прямувало
І мене взяло з собою;
І через Балкани
Простали ми в Україну
Вольними ногами:
А на тихому Дунаю
Нас перебігають
Січовики-запорожці
І в Січ завертають¹²,
І розказують, і плачуть,
Як Січ руйнували,
Як москалі срібло, злото
І свічі забрали
У Покрові; як козаки
Вночі утікали
І на тихому Дунаю
Новим кошем стали;
Як цариця по Києву
З Нечосом ходила...
І Межигорського Спаса
Вночі запалила¹³.
І по Дніпру у золотій
Галері гуляла¹⁴,
На пожар той поглядала,
Нишком усміхалась.
І як степи запорозькі
Тоді поділили
І панам на Україні
Люд закріпостили.
Як Кирило¹⁵ з старшинами
Пудром осипались
І в цариці, мов собаки,
Патинки лизали.
Отак, тату! Я щасливий,
Що очей не маю,
Що нічого того в світі
Не бачу й не знаю...
Ляхи були — усе взяли,
Кров повипивали!..
А москалі і світ божий
В путо закували.
Отак-то! Тяжко, тату,
Із своєї хати
До турчина поганого
В сусіди прохатись.
Тепер, кажуть, в Слободзеї

Останки збирає
Головатий та на Кубань
Хлопців підмовляє¹⁶,
Нехай йому бог допоможе!
А що з того буде,
Святий знає; почуємо,
Що розкажуть люде».
Отак вони що день божий
Удвох розмовляли
До півночі, а Ярина
Господарювала
Та святих отих благала...
Таки ж ублагала:
На всеїдній у неділю
Вона спарувалась
З сліпим своїм. Такеє-то
Скоїлось на світі,
Мої любі дівчаточка,
Рожевії квіти.
Такеє-то. Одружились
Мої молодії.
Може, воно й не до ладу,
Та що маю діять,
Коли таке сподіялось;
Рік уже минає,
Уже й другий. З дружиною
Ярина гуляє
По садочку. Старий батько
Сидить коло хати
Та вчить внука-пузанчика
Чолом оддавати.

*1845 с. Мар'їнське —
[1858, не пізніше квітня 1859
С.-Петербурґ]*

«Невольник» — друга редакція поеми «Сліпий».

1. *Як у того Нуми тая німфа- Егерія...*— Нума Помпілій (кін. VIII — поч. VII ст. до н. є.) —за римською міфологією, давньоримський цар, другий після легендарного засновника Рима — Ромула. Нумі Помпілію приписувалися релігійні та правові реформи, на які його надихала дружина — німфа Егерія.

2. *Не такого, як у бурсі...*— Йдеться про братську школу, засновану 1615 р. при Братському монастирі у Києві.

3. *...живі мисліте* — тобто справжню, життєву науку, мисліте — в церковнослов'янському алфавіті літера «м».

4. *Почаїв*— Мова йде про Почаївську лавру на Волині.

5. *Межигорськнй Спас* — церква при монастирі в селі Межигір'ї, поблизу Києва.

6. *Петра діждати* — тобто церковного свята Петра й Павла (29 червня ст. ст.).

7. *Байдаки* — великі козацькі військові човни.

8. *Тендер* — колись острів на Чорному морі, тепер коса на південь від Дніпровсько-Бузького лиману.

9. *Чайки* — великі бойові човни запорозьких козаків.

10. *Агарянська земля* — земля, населена магометанами.

11. *Лейстровий козак* — козак, записаний у спеціальний військовий реєстр.

12. *А на тихому Дунаю нас перебігають січовики-запорожці і в Січ завертают ь...* — Ідеться про Задунайську Січ. Після ліквідації Запорозької Січі (1775) частина козаків утворила в турецьких володіннях у Добруджі Задунайську Січ (1776—1828). Становище козаків у Туреччині було тяжким. 18 травня 1828 р. їм було дозволено повернутись на батьківщину.

13. *Як цариця по Києву з Нечосом ходила... і Межигорського Спаса вночі запалила...* — Катерина II, супроводжувана Г. О. Потьомкіним та іншим почтом, зупинилася в Києві під час подорожі до Криму 1787 р. Нечос (Нечоса) — прізвисько генерал-фельдмаршала Потьомкіна (1739—1791), під яким він 1770 р. з політичних міркувань записався до запорозького коша. Пожежа в Межигірському монастирі сталася вночі, напередодні виїзду Катерини II з Києва. В народі поширилися чутки, що монастир підпалено з наказу цариці (історичними матеріалами це не підтверджується). Перекази про це Т. Шевченко чув, очевидно, під час відвідання Межигірського монастиря в червні 1843 р.

14. *І по Дніпру у золотій галері гуляла...* — Від Києва до Криму Катерина II їхала Дніпром.

15. *Кирило* — Розумовський Кирило Григорович (1728—1803), останній гетьман Лівобережної України.

16. Тепер, кажуть, в Слободзеї останки збирає Головатий та на Кубань хлопців підмовляє. — 1788 р. створено так зване Військо вірних козаків, перейменоване в тому ж році в Чорноморське козацьке військо. У селі Слободзеї в Молдавії на лівому березі Дністра воно організувало свій перший адміністративний центр. У 1792 р. з ініціативи А. Головатого частина війська переселилася на Кубань. (Про А. Головатого див. прим. ЗО до поеми «Гайдамаки».)